

"OSMANLILARIN KÂĞIT PARAYLA İLK DENEYİMİ"*

RODERIC H. DAVISON

Çev: Dr. Durdu Mehmet BURAK**

1840'ta Osmanlı Devleti ılımlı yolla ilk malî deneyimine başladı- kâğıt paranın çıkarılması bu Türk malî tarihinde, yeni bir dönemin başlangıcına işaretledi. Deneyim birçok iniş çıkışlarla 1862'ye kadar devam etti¹. Kâğıt paraya verilen isim olan "kaime"den sonra pek çok Osmanlı tebaası tarafından nefret edilmeye başlandı. 1862'de tamamı tedavülde kalktığına, halk sevindi. Sonraki yıllarda deneyim önceki yıllardan daha iyi bilinmektedir, fakat yine de daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Osmanlı kâğıt parasının tarihinin ilk evresi, 1840'tan 1852'ye, bu sayfaların konusudur. Ne olduğu, nasıl ve niye olduğu anlatılmaya çalışılacaktır. Yine de gerçekleri saptamak zaman zaman zordur.

Kaimenin ilk defa hazine krizinden dolayı çıkarıldığı açıktır. Önceki yıllarda, Osmanlı sultanları böyle bunalımlarla karşı karşıya geldiklerinde ve gelirleri kolaylıkla artıramadıklarında madenî paranın değerini düşürmeye baş vurdular. Bu uygulamanın bir sonucu, 19. yüzyılın başlarında, altınla alışverişte yalnızca bir indirimde kabuledilen "beşlik" ve "altılık"ların tedavülüydü. 1840'ta, Bab-ı Âli aynı tedbirleri yeniden uygulamayacağını hissetmiş olabilir. Önceki kriz dönemlerinde de Bab-ı Âli "esham" (tekili sehim) sat-

* Makalenin orijinal adı: "The First Ottoman Experiment with Paper Money," pp. 243-251 in Osman Okyar and Halil İnalçık, eds., **Social and Economic History of Turkey (1071-1920)**, Ankara, Hacettepe University, 1980.

** Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale Meslek Yüksekokulu.

1. İkinci dönem, kağıt para piyasaya sürüldüğünde, o kadar deneysel değildi ve bu dönem 1876-1879 arasıydı. Üçüncü dönem 1915'te, Büyük Savaş sırasında başladı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde günümüze kadar devam etmektedir

mıştır. Esham, gelecekteki gelirlerle ödenecek kısa vadeli devlet tahvilleridir. Ayrıca, devlet dairelerinin kendilerine yerilen fonlar tükendiğinde, parasını ödeyenlerin borç karşılığı "sergi" açmasına izin verilmişti. Böylece çoğunlukla İstanbul'un Avrupaî ve Levanten ticarî banliyö kenti olan Galata'nın "sarraflarına" (bankerler) önemli miktarda kısa vadeli olarak borçlanılmıştı. 1840'ta tedbire yeniden başvurulmasının uygun olmadığı düşünülmüştü. Fakat mevcut masraflar için hazinenin paraya şiddetle ihtiyacı vardı.

İhtiyaç kısmen, askerî kuvvetleri güçlendirmek için kurulmuş olan fonlardı. Mehmet Ali'nin ordusu 1839'da Osmanlı kuvvetlerini yenmişti. Avrupa'nın büyük güçleri Osmanlı İmparatorluğu'nu Mısırlı tebaasının tehditinden kurtarmak için araya girdilerse de, kritik durum 1840'ta çözülmeye kaldı. O zaman Bab-ı Âli "oldukça çok masraf" gerektiren askerî tedbirleri aldı². Diğer ihtiyaçlar için de para gerekliydi. 1839'daki reform fermanı, Gülhane Hatt-ı Şerifi, hukukta ve adalette, vergilendirmede, askerî hizmetlerde ve genel olarak sivil idarede yeni tedbirlerin alınacağını taahhüt ediyordu. Ancak Bab-ı Âli'nin gelirleri, eski, çiftçilikten vergi alma sistemi yerine vergilerin doğrudan toplanması sistemi getirildiğinde, azaldı. Eski sistemden kazançları olanların aleyhte hareketlerine ek olarak yeni vergi memurlarının deneyimsizliği gelirlerin beklenenin altında olmasıyla sonuçlandı³. Fuat Paşa'nın sonra kaimenin neden çıkarıldığını açıkladığı zaman belirttiği gibi, gelirlerin İstanbul'a ulaşması gecikti⁴. Aynı zamanda gümrük vergileri, getirmesi gereken geliri getirmedi. Çünkü Bab-ı Âli, kısmen geleneksel kapitülasyon sisteminin sonucu olarak anlaşmalarla İmparatorluğa girecek ithal mallar üzerine ancak %3 vergi koymak zorundaydı. İhraç malları için de %3 vergi ödeniyordu. Buna ek olarak, üretim yerin-

2. *The Times* (London), 18 Eylül 1840, s. 4.

3. Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri," *Bellekten* 28: 112 (Ekim 1964), 637; Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System," *International Journal of Middle East Studies* 6:4 (October 1975), 423; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara, 1954), ss. 224-64, 283, 291-95; Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları* (İstanbul, 1939-40), 1, 36-38.

4. Fuad's Genelge of 19 February 1862, in J. Lewis Farley, *Turkey and its Resources* (London, 1862), pp. 22-23.

den gemiyle götürüleceği limana ulaştırıldığı zaman, %9 oranında bir vergiye daha tabiydi⁵. 1840'taki krizle birlikte, hububat hasatı kötü durumdaydı. Bu, Bab-ı Âli'yi Eylül'ün başlarında, Ekim'den itibaren, 3 aylık bir süre için, Osmanlı İmparatorluğu'ndan hububat ihracının tamamen yasaklandığını bildirmeye itti⁶. Kötü hasat aynı zamanda aşar vergisinden daha az gelir demektir. Halbuki bu, devletin tek en büyük geliri idi. Bu sebeplerle 1840 Hazine krizi böyle ortaya çıkmış oldu.

Tarihler kesin olmamakla birlikte, kaimeyi çıkarmadan önce Bab-ı Âli'nin Londra bankerlerinden devletin krizin sonuna kadar dayanması için borç alma olasılığı konusu hakkında fikirlerini (görüşlerini) aldığı düşünülmektedir. Eğer öyleyse, borç alma konusunda Bab-ı Âli'nin istediği kadar çabuk hiçbir anlaşmaya varılmadı⁷. Bunun yerine sonunda Bab-ı Âli kâğıt para çıkarmaya karar verdi.

İlginçtir ki, hiç kimse henüz bunun ne olduğunun tam tarihini belirleyememiştir. Hem Türk hem yabancı bilim adamları, Mısır krizinin zamanı üzerinde genellikle anlaşırken, 1839'dan 1841'e kadar olan tarihler üzerinde durmuşlardır. Ancak genellikle bu tarihleri seçmeleri için delil gösteremediler. Bazıları ilk basımın 1830'da gerçekleştiğini iddia ettiler ki bu mümkün gözükmemektedir⁸. 1840'a doğru gözükmektedir, çünkü günümüz gazete kayıtları

5. 16 Ağustos 1838 tarihli İngiliz-Türk anlaşmasının metni, aynı yıldaki Fransız-Türk anlaşması için de bir modeldi. J.C. Hurewitz, ed., **The Middle East and North Africa: A Documentary Record** (New Haven, 1975), I, 265-66.

6. Ticaret Bakanı Ahmed Fethi'den Dışişleri Bakanı Reşit Paşa'ya, 11 Receb 1256/7 Eylül 1840, Amerika Milli Arşivinde, Record Group 84 (hereafter USNA, RG 84), 1839-1851 Bab-ı Âli'den Notlar çeviri, hububat ihracına ambargo, Bab-ı Âli'nin iç tüketimin zarar gördüğüne karar vermesi durumunda nadir değildi. Fakat genellikle ambargo bir ya da birkaç vilâyette geçerliydi. İmparatorluk'un tümünde pek sık değildi.

7. Kaynar, Reşit Paşa, sayfa 284-85, borçla ilgili İstanbul'daki Başvekâlet Arşivindeki dökümanlardan alıntı yapar, fakat müzakere tarihleri açık değildir. Kaynar'ın kendi 1265 Hicri tarihi (1848/9), gerçek 1256 tarihine göre yanlış görünmektedir. (1840/1)

8. Örneğin, 1830'da şöyle der: Refii-Şükrü Suvla, "Tanzimat devrinde istikrarsızlar," in **Tanzimat I** (İstanbul, 1940), p. 266; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi IV** (Ankara, 1954), p. 204; Charles Morawitz, **Les finances de la Turquie** (Paris, 1902), p. 16. 1838'da Mehmed Nihad, **Das Papiergeld in der Finanz-und Wahrungsgeschichte der**

ve dökümanları kaimenin ilk çıkış tarihini bu yıla kadar götürmektedir.

5 Şubat 1840'ta İstanbul'daki London Times'ın muhabiri, yerel sarrafların devlete yaklaşık bir milyon pound'luk, iki yıl içinde %18 faizle, 6 ayda bir ödenebilecek borç verdiklerini bildirmiştir⁹. Galata bankerlerinden bu çeşit kısa vadeli borç alımı, faiz oranı hariç pek olağandışı değildi. Çünkü %12 faiz daha yaygın görünmekteydi. Daha olağandışı müteakip 18 Şubat tarihli haber, birkaç gündür dolaşan, devletin "bir kâğıt para çıkarma niyetinde olduğu" dedikodusuydu¹⁰. Times'ın muhabiri, fikrinde şu zamanda kâğıt para çıkarılmasının başarısızlıkla sonuçlanacağını ekleyerek, haberin yanlış olabileceğini düşündüğünü belirtti. 6 Mart tarihli bir haberle, "Ermeni bankerlerin Bab-ı Âli'ye para olarak banknotu kabul etmeyeceklerini, ancak, Divan'a iki farklı malî proje sunduklarını" bildirdi¹¹. Sarrafların para basma gücüne sahip bir bankanın yenilmez bir rakip olacağından ve işlerini bozacağından korkmaları büyük ihtimaldir. Eğer muhabirin haberi doğruysa, muhtemelen sarraflar tarafından sunulan projelerden biri, yazın, muhtemelen Temmuz'un sonunda, daha büyük ihtimalle Ağustos'ta ortaya çıkan devletin kâğıt para basması konusuyla ilgiliydi. 25 Ağustos 1840 tarihli devlet genelgesiyle "sehim kaimesi" (çoğulu esham kavaimi) denilen devlet kâğıt parasının kullanımının kuralları ortaya kondu. Genelge, bunun Sultan'ın onayıyla yapıldığını belirtiyordu. Genelge kâğıt paranın

Türkei (İstanbul, 1930), ppç 2, 35; A. Du Valey, *Essai sur l'histoire financiere de la Turquie* (Paris, 1903) p. 123; Adrien Biliotti, *La Banque Imperiale Ottomane* (Paris, 1909), p. 94. 1841'de: J.H. Abdolonyme Ubcini, *Letters on Turkey*, trans. Lady Easthope (London, 1856), I, 298; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2nd ed. (London, 1968), p. 111. Those who correctly say 1840: Süleyman Sudi, *Usul-u meskukat-ı osmaniye ve ecnebiye* (İstanbul, 1311), p. 105; Pakalın, *Maliye Nazırları*, I, 41; Şükrü Baban, "Tanzimat ve Para," in *Tanzimat I*, 246; Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğunda Para* (Ankara, 1958), p. 132; Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğunda Kağıt Para* (kaima) (Ankara, 1970), p. 1. Sudi ve Pakalın ayı cemaziel ahir (Ağustos) olarak verir diğer bazıları piyasaya sürülme tarihini Sultan Abdülmecit'in tahtta ve çıkışının ikinci yılı olduğunu söyler. (Tahta çıkış 1 Temmuz 1840'ta başladı).

9. *The Times*, 2 March 1840, p. 5.

10. *The Times*, 9 Mart 1840, sayfa 5. Bab-ı Âli'nin bu kadar erken kâğıt parayı planladığına dair diğer kaynaklarda hiç kanıt yoktur.

11. *The Times*, 6 April 1840, p. 3.

ya henüz basıldığını veya basılmak üzere olduğunu îma etmekteydi¹². "Sehim kamesi" memurların maaşının (Silahlı kuvvetlerin değil) yarısı olarak ve devlet levazımının ödenmesi için tedavüle sürüldü. Muhtemelen sehim kamesi zaten basılmıştı, çünkü 27 Ağustos tarihli İzmir gazeteleri o zaman tedavülde olduğunu bildirmişlerdi¹³.

İzmir gazetelerine göre, basılan miktar, 16.000.000 piasterdi. Bu haber doğrudu, ancak, Takvim-i Vekayi (Olaylar Takvimi), denilen resmî gazete yaklaşık iki hafta sonra bunu onayladı. Takvim-i Vekayi denilen yayın 32.000 "kese" olmuştu. Bir kese, 500 Türk piaster'ine ya da 5 Türk pound'una eşit olan genel hesap birimiydi. Bu yüzden toplam yayın 160.000 pound ya da 16.000.000 piastere eşitti¹⁴. O zamanlar piaster İngiliz parasına göre 2d.'den biraz daha fazlaydı. Paund sterling ise 1.07 Türk paunduna eşitti. Bu yüzden toplam yayın yaklaşık olarak 149.500 dolara eşitti.

Aslında bu mütevazi miktardaki devlet kâğıdı, kâğıt para mıydı? Kâğıt çıkarılırken mevcut olan durumlar bizi şüpheye yöneltmektedir. İlk önce, kâğıt paranın ilk olarak taşıdığı isim olan "sehim kamesi" esas olarak "tahvil senedi" ya da "hazineye ait tahvil belgesi" demektir. Gerçekte bu senet, bir tür hazine senedi idi, görünüşte önceki sehimle ilgiliydi. 25 Ağustos genelgesi yeni senetlerden daha önce çıkarılan eski senetlerin ayrılması ve onunla karışmaması gerektiğini bildirdi. Her ikisi için de aynı terimi kullandı. İkincisi, 1840'ta piyasaya ilk çıkarılması ve müteakip 10 sene boyunca bunu izleyen çıkarılmalar, senedin sahibine 6 ayda bir faiz ödenebilmesini öngörüyordu. Tam olarak ilk faiz oranının ne olduğu bir soru olarak ortada durmaktadır. Burada temel problem, daha önceki kaime tarihçesinin araştırılmasında olduğu gibi gerçekleri

12. Text of the genelge, dated 26 cemazielahir 1256, in İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması," pp. 671-72.

13. *The Times*, 18 Eylül 1840, s. 4. İzmir'de hiç Türk gazetesi yoktu. Fakat yalnızca Avrupa'da basılan oradaki Avrupalı tüccar cemaatle yakından ilgili olan Fransızca gazeteler vardı.

14. *Takvim-i Vekayi*, No: 206, 15 Receb 1256 (12 Eylül 1840), s. 5. Ubcini, Letters, I, 299, ve Lewis, *Emergence*, p. 111. Her ikisi de kaimenin 8 yıl değil, hiç vadesi olmadığını söylemektedirler.

ortaya koymaktır. Her Türk bilim adamı tarafından yıllık faiz oranının %8 olduğu belirtilmiştir. Her yazar bir önceki yazarın belgesiz ifadesini kabul etmiş görünmektedir. The Times 1840'ta faiz oranının %9 olduğunu söylemişti ki bu pek mümkün görünmemektedir¹⁵. Fakat yüzdeleri vermese de en eski resmi Türkçe kayıt, ilk piyasaya sürümün 4.000 kese faiz ve 32.000 kese anapara'yı içerdiğini belirtmiştir. Eylül 1840'taki ikinci piyasaya sürümün toplam olarak 10.000 kese faiz ve 80.000 kese anapara getirdiği açıklanmıştır¹⁶. Bu tuhaf formüle göre, faiz %8 değil, fakat sehim kaimesinin yüzeysel değerinin 8'de biri veya %12 1/2 gibi görünmektedir. Bu faiz oranını yerel yönetimlerin borç alabilmesi için, daha düşük bir orana çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğun'daki iki yabancıнын beyanı bu oranı doğrular¹⁷. Üçüncüsü, kaimenin sınırlı bir yaşam süresi oldu, 8 yılda olgunluğa ulaştı¹⁸. Son olarak, ilk sürümün miktarı 500 piasterdi. O günlerde bu büyük bir miktardı ve alım satımda küçük ölçekte kolaylıkla kullanılmazdı¹⁹.

Ancak aynı zamanda bu hazine senetleri, yeni çıkmış kâğıt paraydı. Muhtemelen bu, Bab-ı Âli'nin orijinal planı-

15. *The Times*, 18 Eylül 1840, s. 4

16. **Takvim-i Vekayi**, No: 206, p. 5. Erol, **Kağıt para**, ss. v-vi, Kolerkılıç, **Para**, p. 133. Her ikisi de ilk kaimenin hiç örneğini bulamadıklarını söylerler. Eğer bir örneği bulunabilseydi, bu faiz oranını belirlemeye yardım ederdi. Erol sayfa 39'da kaimenin bir fotoğrafını vermektedir. Bu matbu formudur, bu yüzden 1841 ya da sonraki tarihidir. Yüzünde "25 piasterlik faiz" ve "250 piasterlik faiz" yazmaktadır. % 10'luk faiz, başka hiçbir yerde karşılaşmadığım bir oran.

17. Ubcini, **Letters** I, 299, % 12 olduğunu belirtir; Charles White, *Three Years in Constantinople* (Londra, 1845), II, 71, %12 1/2 olduğunu belirtir.

10.000 keselik faiz, tüm 8 yıllık dönem için olamazdı. Çünkü yılda 1.250 kese, yıllık olarak ancak yaklaşık %1.56 faiz getirirdi, ki bu doğru olması mümkün olmayacak ölçüde düşük bir orandır. Daha geç bir tarihte olmasına rağmen, İstanbul'daki bir ticarî mahkeme ayda %1 faizi "olağan ticarî oran" olarak görmekteydi. "Ticarî Mahkemenin hükmü, tarih Cemaadi el Akhar'ın biri 1278 (3 Aralık, 1861)" USNA, RG 84, Bab-ı Âli'den Notlar ve Tercümelere, 1860-1869. Bu yüzden 10.000 kesenin yıllık 80.000 kesenin faizi olduğu veya faizin %12 1/2 olduğu kabul edilebilir. Öyleyse 500 piaster kaimeye sahip olan yılda, 31 1/4 piasterlik iki eşit taksitle 62 1/2 piasterlik faiz alacaktı. 8 yılda, sermayesini katlayarak 500 piasterlik faiz alacaktı.

18. Billiotti, **Banque Impériale**, sayfa 94, 8 ay der. Osmanlı Bankası çalışması olduğu için, daha iyi biliyor olmalıydı.

19. Bütün bu bilgiler **Takvim-i Vekayi**, No: 206'dadır.

dı²⁰. 48.000 keselik kaime, başlangıçtaki 32.000'e eklendiği ikinci piyasaya sürüm zamanında düşünülen bir plandı. Çünkü ikinci piyasaya sürüme de atıfta bulunularak, kaimenin nakit paranın dengi olarak tedavülde olacağı söylendi (nakid hükmünde tedavül etmek)²¹. Bu durum, bankerlerden alınan borç paralardan ve kredi alımlarından kaynaklanan devlet borçlarını simgeleyen diğer sertifikalar için aynı değildi. İlanda kaimenin vilâyetlerde vergi memurları tarafından, hükümet ödemeleri için İstanbul'daki Hazine'de kabul edileceği söylenmekteydi. Ayrıca ilk kaime oldukça büyük ve biçimsiz olduğundan, koruma ve transferde daha büyük kolaylık için ikinci serinin formatı küçültüldü. Buna ek olarak, hepsi de orijinalinden daha küçük olmak üzere üç yeni cins ortaya çıkarıldı. 50, 100 ve 250'lik piasterler²². Boyutta ve cinsten azalma kaimenin para olarak gündelik işlerde (mumelat-ı nas) kullanımını kolaylaştırmak demektir. Zaman ilerledikçe, dolaşım aracı olarak kaimenin rolü daha çok ortaya çıktı. Ekim 1840 kadar erken bir tarihte, Bab-ı Âli rahatlıkla malî krizden hiç söz etmeyerek, kaimeyi "madenî parayla aynı değerde tedavül ederek ticareti kolaylaştırmak amacıyla" piyasaya sürdüğünü ilân etti²³. Yabancı elçiliklerin İmparatorluk'ta yaşayan kendi milletlerinden tüccarların yeni kâğıt parayı kabul etmelerini sağlamalarını istedi. Para arzını artırarak ticareti kolaylaştırmanın Bab-ı Âli'nin kaime tecrübesini deneme kararının sebebi olması ihtimali düşüktür. Bab-ı Âli'nin herhangi bir ekonomik gelişmeyi sağlamak için kâğıt parayı çıkardığına dair de herhangi bir kanıt görünmemektedir. Kaime'nin ortaya çıkışının sebebi, Hazine kriziydi. Fakat kaimenin ticareti kolaylaştırmak için bir araç olduğu fikri, daha önceleri ortaya kondu ve bu görüş devam etti.

20. Çünkü 25 Ağustos 1840 tarihli genelge, özeline mi, kamunun mu kastedildiği belli olmamasına rağmen, alım satımı kolaylaştırdığına değinmiştir. İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması", sayfa 671.

21. **Takvim-i Vekayi**, No: 206,

22. **İbid.**

23. USNA, RG 59, Birleşik Devletler Bakanları'ndan Türkiye'ye raporlar, 1818-1906, M 46, Roll 11, Dışişleri Bakanlığı'nın 18 Şaban 1256/15 Ekim 1840 tarihli pusulası, J.P. Brown'dan tercüme edilmiştir, encl. David Porter to Secretary of State No. 61, St. Steffano (sic), 18 Ekim 1840. RG 84, Bab-ı Âli'den Notlar, 1839-1851'de Osmanlı orijinali.

Öyleyse kaime yasal bir öneri miydi? Hükümet açıklamaları sık sık kaimenin nakit paraya veya madeni paraya denk olduğunu vurguluyordu. Resmî gazetenin kaimenin ikinci serisinin piyasaya sürüldüğünü belirten haberinde "(kaimenin hem 1. hem de 2. serisinin) Sultan'ın hakimiyeti altındaki her yerde geçerli olduğu"nu söylüyordu²⁴. 1840'taki ilk serisinden hiç örnek kalmamasına rağmen, hâlâ varolan kaime örnekleri, evrak-i nakdiye (kâğıt para) veya evrak-i mutebere (geçerli kâğıt para) ya da kaime-i mutebere (geçerli belge) veya bu terimlerin kombinasyonu olan isimleri taşımaktadır. Fakat yalnızca devlet daireleri kabul etmek zorundaydı. Özel kişiler kabul etmeye zorlanamadı. İlgi sebebiyle, veya kolaylık olduğu için ya da tedavülde tek mevcut araç olduğu için, kaimeyi kabul etmeye ikna olabiliyorlardı. Bu yüzden kaime yasal (kanunî) araç olarak kabul edilmez. Sonraki yıllarda, 1852'de kaimenin niteliği biraz değişti. Fakat kaimenin, devletin emriyle özel ve kamusal tüm ödemelerinde yasal araç olduğuna dair bir ifade bulamadım.

Kaime tabii ki istenildiğinde metal paraya çevrilemiyordu. Bu ancak uygulama geliştirildiğinde, 8 yıl sonra olabilecekti. Kaimenin madenî parada dengi yoktu²⁵. Kaimeye destek olarak ya da ödeme için önceki eshamdan ve sonraki yabancıl borçlardan farklı hiçbir belirli devlet geliri olarak ortaya konmamıştı. Kaime yalnızca Osmanlı Bankası vasıtasıyla sağlanan "İmparatorluk'un genel gelirinde" güvence altına alınmıştı²⁶. Para olarak kaime belki temsîlî para, konvertibil olmayan (başka paralara çevrilemeyen) para olarak değerlendirilebilir.

24. **Takvim-i Vekayi**, No: 206. İfade şu şekilde yorumlanabilir: Kaimenin geçerli olmasına "gerek görülmüştür" (iktiza), fakat bu herkesin kaimeyi kabul etmesi için yeter-siz bir gereklilik gibi görünmektedir.

25. Stanford J. Shaw, "Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms", sayfa 423'te 1840 piyasa sürümünün (muhtemelen 160.000 poundluk veya 16.000.000 piasterlik ilk sürüm) Hazine'de tutulan 160.000 altınla desteklendiğini söylemektedir. Altın parçalarının Türk altın poundları olduğunu farzederek bu, % 100 altın desteği olurdu. Bunun onayını/tasdikini bulamadım. 1860'ta Hazine'de kaimenin piyasadan çekilmesini sağlamak için, 160.000 keselik madeni para vardı. Fakat para, bunun yerine o yıl ki Suriye ayaklanmasını bastırmakta kullanıldı. Süleyman Sudi, **Usul-u meskutat**, sayfa 116.

26. J. Lewis Farley, **Turkey** (London, 1866), s. 118.

Ancak kâğıt para aynı zamanda halen devlet içinde borç alım vasıtasıydı. Açıkçası Bab-ı Âli kaimenin ilk iki serisiyle sağlanan 40.000.000 piasterden daha fazla fona ihtiyaç duydu. Ekim 1840'ın sonlarında 50, 100, 250, 500 ve 1.000'lik üçüncü seri piyasaya sürüldü²⁷. Bu serinin ortaya çıkışıyla, tarihçi yeni bir problemle karşı karşıya kalmaktadır: Ne kadar kaime tedavüldeydi? Takvim-i Vekayi'deki bildiri toplam miktarla ilgili bir rakam vermemektedir²⁸. Ayrıca yeni piyasaya sürülenlerin bazıları, ilk geniş boyuttaki paraların bazılarıyla değiştirilmiştir. Fakat aynı zamanda önceki kaime, muhtemelen vergi borcunu ödemekte kullanılanlar hariç, hâlâ tedavüldeydi. Ekim 1840'tan kâğıt para deneyiminin sonuna kadar halk tedavülde ne kadar olduğunu hiç bilmedi ve belki devletin kendisi halkın elindeki toplam kaime miktarını tam olarak bilmiyordu. Ancak şüphesiz ki, toplam miktar halen nispeten azdı.

Bab-ı Âli gerçekte 8 yıllık olgunluk döneminden önce kaimeyi piyasadan çekmeyi planlamış olabilir. Dış borçlar için yapılan müzakere 1840 güzünde bir süre devam etmiş gözükmektedir²⁹. Bu, *The Times*'e 10 Ekim'de İstanbul muhabiri tarafından şöyle bildiriliyordu: Bab-ı Âli İngiliz bankerlerle %6 faizle 4.000.000 sterling'lik borç alımı için kontrat yapmıştır---Son olarak "seims" adı altında piyasaya sürülen paranın tedavülden çekileceği söylenilmektedir³⁰. Bab-ı Âli'nin maksadı ne olursa olsun, hiç dış borç alınmadı ve kaime tedavülde kaldı.

En başından beri kaimenin tedavülü, sahtesinin yapılması sebebiyle probleme yol açtı. Devletin diğer belgeleri gibi ilk kâğıt paralar geniş kâğıt üzerine elde yazıldı. Taklidini yapmak zor değildi. Bu yüzden ikinci piyasaya sürümde anapara ve faiz rakamlarını göstermek için silinmez mürekkep kullanıldı ve Sultan'ın kendi

27. *Takvim-i Vekayi*, No: 210, 27 Şaban 1256 (24 Ekim 1840), s. 2.

28. Faizle ilgili herhangi bir ifade de yoktur. Muhtemelen hâlâ % 12 1/2'dir.

29. Kaynar'ın belgelerine bakınız, **Reşit Paşa**, ss. 284-87, 289-91.

30. *The Times*, 9 Kasım 1840, sayfa 3, 10 Ekim tarihli İstanbul haberleri. Morawitz, *Les finances*, sayfa 17. Ricardo hanedanıyla kaimenin artırılması için bir kontrattan söz eder. Morawitz, 1881'den önce meydana gelen olaylar için bazen güvenilmez olmasına rağmen, bu aynı müzakereyle ilgili olabilir.

müührüne (tuğra) maliye nazırının müührü eklendi²¹. Ancak kalpazanlar rekâbette eşittiler ve tedavüle daha çok sahte kaime girdi. Bu yüzden üçüncü seride anapara ve faiz rakamları kâğıda basıldı ve müühr basıldı ve önceki kaimeadaki rakamlar muhtemelen 6 aylık faiz ödemesi için Hazine'ye sunulduğunda aynı şekilde müühr basıldı³².

Ancak tekrar sahte para ortaya çıktı. Bu, Sultan'ın "irade" siyle onaylanan Divan-ı Hümayun tarafından iki önemli karar alınmasına yol açtı. Bu kararlar halka ve daha sonra resmî gazeteye dağıtılan el ilânlarıyla Ocak 1841'de ilân edildi³³. Kararın biri, hünerli yazıcıları ve kalpazanları engellemek için, kaimenin bundan sonra basılmasıydı. Yeni basılmış kâğıt paralarda kabartmalı tuğra ile birlikte sahteciliğe karşı diğer koruyucu önlemler de bulunacaktı. Eski el yazımı kâğıt paralar geri çekilecek ve yerine basılmış olanlar verilecekti. Basma kararı el yazımı kaimeyle yalnızca 5 aylık deneyimden sonra alınmasına rağmen, yaklaşık bir iki yıl sonra tüm el yazımı kaime piyasadan çekildi; son olarak değıştokuşun 7 Eylül 1842'yi izleyen üç ay içinde tamamlanmasına karar verildi. O yılın 3 Aralık'ından sonra elyazımı kaime tedavülden çekildi ve değersiz hale geldi³⁴.

İkinci karar taşrada kaimenin tedavülünü sona erdirmektir. 22 Nisan 1841'de üç aylık dönemin sona ermesinin ardından ne elyazımı ne'de basılı kaime para birimi olarak kalmadı. Resmi olarak gösterilen sebep, taşra halkının gerçek kaimeyi sahtesinden ayırmasının çok güç olduğuydu. Bu muhtemelen doğrudu, ancak temel sebep, ticarî ve malî konularda bilgisiz ve genellikle iyi metalden olmayan paraya şüpheyle baktıklarından taşra insanların kaimeyi kabul etmekte tereddüt etmiş olmaları olabilir³⁵. 1841'den itibaren

31. **Takvim-i Vekayi**, No: 206.

32. **Takvim-i Vekayi**, No: 210.

33. **Takvim-i Vekayi**, No: 216, 4 Zilhicce 1256 (27 Ocak 1841): Aynı haber, tüm yabancı ortaelçiliklere 3 Zilhicce 1256/ 26 Ocak 1841 tarihli Bab-ı Âli genelgesindedir, transl. encl. in USNA, T 238, Roll 2, David Offley (Smyrna) to secretary no. 26, 21 Temmuz 1842.

34. Sudi, **Usul-u meskukat**, ss. 107-8.

35. Muhtemelen İzmir'deki tüccarlar kaimeyi kabul etmeye devam ettiler ve belki gayıresmî olarak orada geçmesine izin verildi; yorumlar için White, n. 42'ye bakınız.

kaimenin yalnızca başkentle sınırlandırılması, kaimenin yasal bir para birimi olmaktan ziyade İstanbul'da rahatlık/kolaylık için kullanılan bir para olduğuna dair bir başka kanıttır. Basılmış kaime Aralık 1842'den sonra standart hâle geldi³⁶.

Basılmış kâğıt paralar nerdeyse hemen taklit edildi. Taklitçilik Hazine'nin kaimeleri seri olarak numaralandırmaması gerçeğiyle kolaylaştırıldı. Bunun niye böyle olduğunu açıklamak imkânsızdır. Belki bu tecrübesizlikten olmuştur, belki böylece kaimenin halk tarafından bilinmeyen miktarda piyasaya sürülmesi sağlanabilecekti. Yeni sahtecilik için çare kâğıt paraları numaralandırmak değil fakat yeni bir basım gerçekleştirmekti. 1843 Ocak'ının başlarında ilk basılmış serinin "talik" harflerle (Fars stili) basılmış yeni seriyle değiştirilmesine karar verildi. İlk basılmış (matbu) paraya sahip olanlar, onları Hazine'ye getirmekte yavaş davrandılar ve bu yüzden, broşürlerle ve basılan hatırlatıcı ilânlarla 29 Nisan 1843'ten önce teslim etmeleri konusunda uyarı yapılmak zorunda kaldı. Çünkü bu tarihten sonra ilk matbu belgeler değersiz olacak, ne faizi ne de ana para ödenecekti³⁷.

Yine tarihçiler ek olarak basılan kaimenin Hazine tarafından sermaye getirmesi için mi tedavüle konduğu yoksa birinci ve ikinci matbu seri sadece elyazımı senetlerin yerini alması için mi kullanıldığı konusunda tereddüt ederler. Eğer varsa ne kadar kaimenin vergi olarak Hazine'ye verildiği de bilinmemektedir. 50 yıl sonra Meclis-i Maliye'nin bir üyesi olan Süleyman Sadi doğru söylüyorsa Mayıs 1843'te tedavüldeki kaimenin toplam değeri, 29.862.350 piasterdi. Bu, 1840'taki ilk iki elyazımı serinin toplamından daha

36. Kaimenin ilk olarak ne zaman basıldığı belli değildir. Ancak 1841'de basılmış olmalıdır. Sudi, **Usul-u meskukat**, sayfa 107'de Saib Paşa Maliye Nazırı olduğu zaman basıldığı için, halkın ona "Saib Paşa kaimesi" denildiğini söylemektedir. Her ikisi de doğru olabilir.

37. Sudi, **Usul-u meskukat**, sayfa 108, karar hakkında. USNA, RG 84, Bab-ı Âli'den Notlar, 1839-1851, 18 Rebilülevvel 1259 (18 Nisan 1843) tarihli basılmış el ilânının bir kopyasını içerir. Değiş tokuş için sadece 10 gün kaldığına dair halkı uyarır. Bu besbelli Bab-ı Âli'nin kaimeyle ilgili düzenlemeleri İstanbul tüccarlarına iletildiği ilânların (varaka-i mahsus) bir örneğidir.

azdı³⁸. Bu yüzden daha çok sermaye elde etmek için, kaimenin vadesinin 8 yıldan 10 yıla uzatılmasına karar verildi. Ayrıca tarımdan sermaye almak için yeni kaimeye 10.000.000 piaster'in piyasaya sürülmesine karar verildi³⁹. İlk defa kâğıt para ekonomik gelişme için kaynak elde etmek üzere kullanılmış oldu. Eğer birşey yapıldıysa ne yapıldığını bilmek ilginç olurdu. Daha sonra bir üçüncü basım (Eğer zirai kaime ayrı bir seri olarak kabul edilirse dördüncü bir basım) gerçekleştirildi. Yine kalpazanlıkla mücadele etmek için Ocak-Şubat 1844 yeni bir değıştokuş yapıldı⁴⁰.

1840 ile 1844 arasındaki yıllarda İstanbul halkı veya en azından tüccarlar kaimeye alışmış ve kabul etmiş görünüyordular. Kabul ediş yavaş yavaş gerçekleşiyordu. 1840 Aralık'ından, ilk üç elyazısı seri ortaya çıktıktan hemen sonra, kaimenin faizinin ödenmeyeceğı dedikodusu çıktı. Devlet buna şiddetle karşı çıktı, dedikoduları "yanlış ve yalan" olarak değerlendirdi ve zamanında tüm faizin ödeneceğine dair söz verdi⁴¹. 6 aylık faiz taksitleri zamanı gelince düzenli olarak ödendi, böylece halkın kaimeye güveni arttı. Kaimenin piyasadaki değeri biraz inip çıkmıştır, fakat bu, faiz ödedikten sonraki normal iniş ve faiz ödemelerinden hemen önceki normal çıkış olabilir. Açıktır ki bazı kaime sahipleri belgelerini bir yatırım aracı olarak saklamışlar ve yılda iki kere faiz toplamışlardır. Bazıları şüphesiz ki, belki de indirimde, faiz ödemelerinden hemen sonra, bunları para olarak kullanmışlardır. Bazıları ise muhtemelen kaimeyi yalnızca işte değıştokuş aracı olarak kullanmışlardır.

1840'ların başlarındaki durum, tedavüldeki tüm para çeşitlerinden haberdar olmamasına rağmen, Charles White'ın anlattığı gibi olmuş olabilir. 3 yılını İstanbul'daki hayatın tüm yönlerini araştırarak geçiren zekî bir İngiliz olan White, yaklaşık olarak 1843 ya da 1844'deki durumu şöyle değerlendirmişti: "İmparatorluğun genel

38. Sudi, **Usul-u meskukat**, sayfa, 108. Dolaşımın iyi hesabı yapılmadığı için rakamları belirlemek için bir incelemenin yapıldığını söylemektedir. Bu eseri yazdığında Süleyman Sudi'nin Hazine kayıtlarına erişebildiğini farzedilmektedir.

39. İbid. Nihad'ın **Das Papiergeld** (sayfa 43) eseri hariç, bundan başka yerde bahsedildiğini görmedim. Gerçekte piyasaya sürülüp sürülmediğini bilmiyorum.

40. Sudi, **Usul-u meskukat**, sayfa, 108.

41. **Takvim-i Vekayi**, No: 213, 20 Şevval 1256 (15 Aralık 1840), s. 4.

parası iki çeşittir, kâğıt ve metalik. Birincisi, banknotlardan ya da daha çok 25, 50 ve 100 piaster değerinden olan, hamiline ödenebilen ve yıllık %12 1/2 faiz getiren hazine bonoları (sehim) dir. Kaba kâğıda kötü bir şekilde yazılmıştır ve kolaylıkla taklit edilebilmektedir. Bazı zamanlar sehim rağbette değildir. Piyasada güçlkle gider. Başka zamanlarda, yaklaşık olarak faizin verileceği zaman, rağbette olurlar ve o zaman daha çok talep edilir, değıştokuşu trafiğe ve spekülasyona sebep olur. İlk sehim 1840'ta piyasaya sürüldü. Tedavüldeki miktarı çok değildir; çünkü sivil olsun, askeri olsun tüm maaşlar, madeni parayla ödenir; ikincisi büyük ödemelerde rahatlık sağlasa da İzmir'de olmadıkça kâğıt para taşrada değersizdir⁴². Sivil memurların ücretlerinin madeni parayla ödendiği konusunda White'ın doğru söylediğini farzederek, muhtemelen birinci ya da ikinci seriden sonra 1840'ta onaylanan kaimeyle ücretin yarısının ödenmesinden vazgeçildi.

Süleyman Sudi'ye göre, toplanan ve sadece faiz için arza sunulan kaime miktarı İstanbul'daki iş çevreleri için gerekenin altındaki seviyede azaltıldı. Bu yüzden Temmuz 1844'te, "Avrupa'da adet olan metoda göre" faiz ayda % 0.5'e (yılıda % 6'ya) indirgenerek başka kaimenin basılmasına karar verildi⁴³. Aslında faiz aylık ödenmiş olsaydı, bu elde tutmadan ziyade dolaşımı teşvik ederdi; aslında faiz daha önce olduğu gibi yılda iki kez ödendi. Elde tutmayı engelleyen, faiz oranının yarıya indirilmesiydi. Kaimenin tüccarlar için daha düşük oranda olsa bile hâlâ kabul edilir ve yararlı olduğu açıktı. 1840'ların sonlarında yeni seri kaimeler en az iki kere, Haziran 1847'de ve Aralık 1848'de, ilân edildi. Her sebep kısmen kalpazanları şaşırtmak içindi. 1847'de yeni cins 500, 1.000, 5.000 ve 10.000'lik piasteler piyasaya sürüldü. 1848'de 50, 100; muhteme-

42. White, **Three Years**, II, ss. 71-72. Sayfa 76'da kağıt paraların genellikle yatırım olarak kullanıldığını ekler. White, benim resmî bildirimlerde rastlamadığım 25 piasterlik kağıt paradan sözeder. Fakat Erol, **Kağıt Para**, sayfa 1 ve Morawitz, **Les finances**, sayfa 17'de böyle bir kağıt paradan sözemez.

43. Sudi, **Usul-u meskukat**, sayfa, 109. Faiz oranını kese başına ayda 100 para olarak yazmaktadır. Biraz tuhaf bir formüldür ve % 6'dan hiç sözemez. Bu, 500 piaster anapara üzerinden ayda 2 1/2 piaster, yılda 30 piaster faiz eder ki bu % 6 faiz demektir.

len 250, 500 ve 1.000'lik piasterler piyasaya sürüldü⁴⁴. Büyük cinsler kaimenin çoğunlukla tüccarlar ve varlıklı insanlar tarafından kullanıldığını, muhtemelen sıradan insanlar tarafından hemen hiç kullanılmadığını açıkça göstermektedir. Tekrar bir kez daha, yeni basılmış paraların ne kadarının öncekilerle değiştirildiğine, tedavüldeki toplama ne kadarının eklenmiş olabileceğine dair kesin bilgi yoktur.

1840'ların sonuna doğru, İstanbul'da dolaşım araçlarının kronik eksikliğinin sonucu olarak, kaimenin değeri biraz zarar gördü. Bu eksiklik İmparatorluğun metalik para problemlerinden dolayı ortaya çıktı: Bunlar bozuk paranın genellikle az olması, kâğıt paranın kabul edilmediği taşra vilayetlerine, ithal maliyetini ve poliçeleri kapatmak için Avrupa'ya madenî paranın gönderilmesi, beşlik ve altılıklara güvensizliğin altına ve gümüşe rağbeti artırması, yeni Osmanlı madenî paralarının aleyhine, eski Osmanlı ve yabancı madenî paralara kaotik talep ve genel olarak para denkliklerinde ve döviz kurlarında istikrarsızlık. 1845'te Bab-ı Âli iki önde gelen civar sarraflardan ikisiyle, Jacques Alleon ve Th. Baltazzi'yle, Hazi-ne'den yıllık ödemeye karşılık olarak Londra ve Paris'te poliçeleri tedarik etmek ve kambiyo rayicini 110 piasterde sabit tutmak için kontrat yaptılar. Böyle de oldu ve iki yıl sonra Osmanlı devletinden destekle aynı işlevleri yerine getirmek için Banque de Constantinople'u kurdular. Sermayesi olmayan ve devlet desteğine dayanan bu banka sonunda Bab-ı Âli'ye çok paraya maloldu. Banka'nın tarihçesi, konuyla ilgili değildir. Bir yönü hariç: Kaimeyle de ilgilenmiştir. İstanbul piyasasında madenî para yokken, Banka kaime verirdi. Ancak banka, oldukça düşük miktarla kaimeyi geri aldı. Sonuç en azından zaman zaman kâğıt paranın değerindeki düşüşü⁴⁵. 1848'in sonunda Galata'nın 70 veya daha fazla bir grup önde gelen bankası ve ticaret odası, Bab-ı Âli'nin kendi payına diğer tedbirlerle birlikte "kaimelere sabit bir döviz kuru verilmesini" sağlayacak

44. *İbid.*, ss. 109-10.

45. Du elay, *Histoire financière*, ss. 126-129. Türkçe kayıtlarda Baltazzi ismi genellikle Baltacı olarak geçer. Th. Baltazzi Emmanuel Baltazzi tarafından konulmuştur.

tedbirlerin alınması şartıyla parasal durumu stabilize etmek için yardımı kabul ettiler⁴⁶.

Kaime tarihçesinde yeni evre, Ocak 1852'de başladı. Daha sonra, ilk defa faiz getirmeyen kâğıt para tedavüle sokuldu. Piyasaya sürülen cinsler öncekilerden daha küçüktü- ilk önce 20 piasterlik banknotlar, sonra 10'luklar. Resmî açıklamaya göre, bunlar küçük ticarî işlerde alışverişi kolaylaştırmak için piyasaya sürülmüştü ve böyle düşük miktarlarda çok az olacağı için faiz verilmeyecekti. Bu açıklama doğru olabilirdi, fakat yeni emisyonların Hazine'ye masrafsız olarak bilinmeyen miktarda ek gelir getirdiği de doğrudur. Elbette ki hiç kimse küçük kâğıt paraları elde tutmadı. Bunlar çabucak piyasada dolaştı, çabucak eskidi, sahteciliğe davet etti ve Hazine için gerçekliklerini kontrol etmek zordu. Kısa zaman sonra sebep oldukları zararla ilgili şikâyet ortaya çıktı ve maliye nazırları kâğıt parayı kaldırmak için planlar yapmaya başladılar⁴⁷. Ancak 1853-56 Rus (Kırım) savaşı yalnızca İstanbul'da değil, askerî birliklerin bulunduğu her yerde kullanılması için (bu yüzden "ordu kaimesi" denilmişti) daha çok kâğıt paranın piyasaya sürülmesine yol açtı. Savaşın sona ermesinden sonra kaimeyi piyasadan çekmek için yeni planlar, daha çok kaimenin basılmasına yol açan yeni Hazine krizleriyle başarısızlığa uğradı. Ancak 1862'de dış borçların yardımıyla kâğıt para ortadan kaldırıldı. Bu, kaime tarihçesinin 1852-1862'deki oldukça sarsıcı evresi, burada yapılamayacak kadar detaylı ve ayrı bir izlemeyi gerektirir.

Özet olarak, denilebilir ki kaime 1840'ta bir çeşit iç borç olarak boş hazineye gelir sağlamak için ortaya çıktı. Ancak hazinenin diğer tahvillerinden farklı olarak kaime tedavüle sokuldu ve maksatlı olarak kâğıt para yapıldı, gerçekte yalnızca İstanbul'da geçerli olsa da faiz ödendiği sürece, paritede veya pariteye yakındı. Ancak, faiz

46. "Engagement contracté par les Négociants de Constantinople," 9 Aralık 1848, USNA, RG 84, Bab-ı Âli'den Notlar ve Tercümeler, 1848-1849, Dışişleri Bakanlığı notlarında no. 6, 29 Rebiulâhir 1265/24 Mart 1849.

47. Sudi, *Usul-u meskukat*, sayfa, 110-11; Pakalın, Maliye Nazırları, I, 10. Nihad, *Das Papiergeld*, ss. 49-50. Rakamı desteklemek için referans göstermeden bu kaimenin 165.000.000 piasterlik miktarını verir.

ödediği sürece kaime iki özelliğini korudu: kâğıt para ve iç borç. Modern iktisatçılar Bab-ı Âli'yi paranın işlevini anlamamakla ve kâğıt parayı devlet borcu senedi olarak görmekle suçlanmaktadır⁴⁸. Bab-ı Âli'nin paranın modern ekonomide nasıl kullanılabileceğini anlamadığı doğrudur. Bab-ı Âli'nin diğer devletler gibi 1852'den sonra çok kâğıt parayı sürerek operasyonları finanse etmenin cazibesine kapıldığı ve diğer devletler gibi enflasyonun zararlı sonuçları ile güven krizlerini yaşadığı da doğrudur. Ancak 1852'den önce kaimayla problemlerin, kalpazanlık hariç, nispeten daha az görünmektedir. 1840-1852 yıllarında, iki rolüyle kaime iki gerçek amaca hizmet etti: Hazine'ye ihtiyacı olduğu zaman yardım etti ve İstanbul'da ek dolaşım aracı oldu. İlk evresinde, orta derece başarılı olduğuna karar verilebilir.

48. Oktay Yenal, "Türkiye'de Kağıt Para," *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* 32 (Mayıs 1970), 28-29.

Ek Not: Nümizmatikler son zamanlarda kaimenin önceki basımlarını araştırmakta, piyasaya sürüm şartları, elyazısı notların birkaç kopyası ve açıklaması ile ilgili ek bilgiler yayınlamaktadırlar. En ilgili makaleler arasında Cüneyt Ölçer'in "Faizli Bir Osmanlı Kaimesi," *Türk Nümizmatik Derneği* (İstanbul, Bulletin 12 (1983), ile aynı yazar tarafından yazılan "1274 tarihli Son Seri Faizli Osmanlı Evrak-ı Nakdiyesi" (aynı derneğin dergisi 25'i 1988) vardır. Yine aynı derneğin Dergisinde 21 (1987), Garo Kurkman, "The Experiments of 'Kaimes with Interest' during Sultan Abdülmecid's Period" vardır. Orijinali Türktçedir, fakat bu, İngilizce isimle daktiloda yazılmış genişletilmiş versiyonudur. 1840-41'in bazı Ermeni gazetelerinden yararlanmıştır. Ayrıca Kenneth M. MacKenzie, "Ka'ime of Sultan Abdul Mecid: The Second Issue, 1840," *Materiala Turcica* 9 (1984).